

BELLE TEN

Cilt : XXVII

Ekim 1963

Sayı : 108

ATATÜRK'ÜN VATANDAŞLIK HAK VE VAZİFELERİ ÜZERİNDEKİ DÜŞÜNCELERİ

Prof. Dr. AFETİNAN

Atatürk “Toplantı=ıçtima”yı şöyle tarif ediyor :

“İnsanların beraber düşünüp konuşmak veyahut birinin sözlerini dinlemek maksadiyle muvakkat olarak bir araya gelmeleridir.”

Türk Tarih Kurumu Atatürk devrinde çok ve çeşitli toplantılar yapardı. Bu “beraber düşünüp konuşma” ve münakaşa etme saatlerindeki geçen zamanımı gençliğimin en değerli kültür hazinesi olarak anarım.

Bu gün Türk Tarih Kurumu Atatürk'ün 25. ölüm yılında konferanslar tertip etmiş bulunuyor. Bu programda bana ilk konuşma fırsatını veren Başkanımız Ord. Prof. Dr. Ş. A. Kansu'ya ve Yönetim kurulumuza ve beni dinlemeye gelenlere teşekkür ederim.

Konu olarak, Atatürk'ün “Vatandaşlık Hak ve Vazifeleri üzerindeki düşünceleri”ni seçtim. Çünkü sizlere Atatürk'ün yazılarını göstererek okumak istiyorum. Onun bu meseleler üzerindeki çalışmalarını belgelere dayanarak gösterirken bizleri de nasıl çalıştırdığını izah etmeyi tarihî bir ödev sayıyorum.

Ben Atatürk'ü çok kitap okuyan ve okuyanlardan da istifade eden bir insan olarak tanırım. Şahsî kütüphanesi gerek kendisine hediye edilen, gerekse kendisinin satın aldığı kitaplarla daima zenginleşmiştir. ¹ Bunları koyacak yer kâfi gelmediğinden eski köşkün bazı odaları

¹ AFETİNAN - Atatürk hakkında Hâtıralar ve Belgeler. (S. 290-293). İş Bankası Yayınları No: 10. Ankara 1959.

kitaplık haline getirilmiş ve nihayet 1932'de inşası tamamlanan Pembe köşkte büyük bir kitaplık kısmı ile çalışma odasının ferah olmasına Atatürk çok önem vermiş ve mimara bu bakımdan emirler vermiştir.

Benim Atatürk ile beraber çalıştığım konu iki kısma ayrılır :

1 — Tarih

2 — Vatandaş için Medenî Bilgiler'e ait meseleler.

Bu yazılarımda 2. kısım üzerinde duracağım. Ancak kendi meslekî hayatımdan bahsetmemi mazur görmenizi rica ederim. 1929/30 Ders yılında Musiki Muallim mektebinde ilk öğretmenlik görevime, yurtbilgisi ve tarih derslerini vermek üzere başlamıştım. Okutacağım ders kitabımı Atatürk gördüğü zaman, bunu yeterli bulmamıştı. Kitabın konuları kendisini de ilgilendirdiği için evvelâ benim Fransız lisesinde okuduğum "Instruction Civique" kitabından bazı tercümelemeler yapmamı istemişti. Sonrada bu konulara ait diğer kitapları toplayarak kendisi de meşgul olmuş ve bazı kısımları bizzat yazmıştır. Benim o zamanki çalışmalarım, bazı bahisleri çeşitli kitaplardan aramak, okumak ve icap ederse tercüme ederek notlar almak idi. Ders vermekte olduğum okulda kız ve erkek öğrenci beraber okuyordu. O tarihte yürürlükte olan kanunlarımızda kadınlara seçim hakkı tanınmış değildi. Seçim konusu üzerinde verdiğim bir dersin tatbikatını sınıflarda kız ve erkek ayırd etmeden yaptırılmıştım. Yürürlükteki kanuna dayanarak bu seçim tatbikatına bir erkek öğrenci itiraz etmişti. Bu olay beni öğretmen olarak müteessir ettiğinden Atatürk'e durumu anlattım ve onun tavsiyesine uyarak bir çok kitap okumaya ve notlar almaya başlamıştım. Bu konu üzerinde yayınlarım olmuştur.² Esas "Medenî Bilgiler" adını verdiğim yurtbilgisine ait belgelerden elimde olanları tarih sırasına göre şöyle izah edebilirim :

I. GRUP MÜSVEDELER :

1. Tercümeler ve notlar.
2. El yazıları ile ilk müsveddeler, (Bunlar, Atatürk'ün Tevfik Bıyıklıoğlu ve benim) bu yazılar üzerinde düzeltmeler de vardır.
3. Tape edildikten sonra yeniden ilâve ve düzeltmeler olan kısımlar.
4. Bütün Devlet ve Hükümet teşkilâtından toplanmış olan bilgileri içine alan dosyalar. Bunlar sonradan Recep Peker'e

² AFETİNAN - "Herkesin bir Dünyası var" 1958. (S. 9-21). 1930

verilmiş ve onun hazırlamasıyla Medenî Bilgilerin II. cildi basılmıştır.

II. GRUP BASILMIŞ OLAN YAZILAR :

1. Broşür ve risale şeklinde (1929).
2. Her konu için ayrı kitap olarak 1930.
3. Bütün bu konuların toplu olarak bir arada basılmış kitabı (141) sahife - 1930.
4. IX. 1931 tarih ve 2197 numaralı emirle.
Orta okullarda okutulmak üzere } 1931
Maarif Vekâletinin bastığı kitap }

Bu II. grupta sıraladığım kitapları tetkik etmek mümkün. Ancak, benim size göstermek istediğim bu kitaplar yeniden basılmaya verilirken üzerlerinde yapılan düzeltmeler, ilâveler veyahut bazı kelimelerin çıkarılmasıdır. Meselâ 1930 da Medenî Bilgiler Mutedil Devletçilik ibaresindeki Mutedil kelimesi silinmiştir (S. 80). Sonra yine bu kitabın ilk sahifesinde, “Vatandaş için Medenî Bilgiler neden bahseder” başlığı altındaki izahlarda Atatürk’ün el yazısı ile bir ilâve var : “İşte vatandaşlara, gerek Devlet ve hükümetle ve gerek aralarındaki münasebete nazaran mevcut vazifeleri ve hakları *ve umumiyette Devlet teşkilâtını* öğreten bilgiler, Medenî Bilgiler namı altında toplanmıştır”. s. 11. İstanbul 1930.

Bütün bu konular üzerindeki çalışmalar ve Atatürk’ün muhitinde olan münakaşalar daima çok ilgi çekici olmuştur. Ancak, bu kitabın didaktik bir tertip içinde olması ve üslûbuna sadeleştirilmesi lâzımdı. Bu bakımdan okullarda okutulmasına devam için bazı çalışmalarım oldu ise de, zamanımı tamamen tarihî konulara ve Üniversite tahsilime verdiğim için bu iş neticelenmemiştir.

Bu kitaplar benim ismimle çıkmış olmasına rağmen, Atatürk’ün fikirleri ve tekinlerinden mülhem olduğunu ve üslûbun tamamen kendisine ait olduğunu tarihî hakikatleri belirtmek bakımından bana düşen bir vazife telâkki ediyorum. Ben bu konuda sadece kitap bulmak, okumak ve notlar alarak tercümeler yapmışımdır.

Bu konuşmamda her bahsi ayrı ayrı almama imkân yoksa da, bazı meseleler üzerinde durmak istiyorum. Meselâ “Millet” bahsi için Atatürk’ün notları şöyledir :

Hukuku Esasiye

1. Siyasî varlıkta Birlik
2. Irk Birliği
3. Lisan Birliği
4. Din birliği

Mehmet Emin B.

1. Mazi Birliği
2. Lisan „
3. His „
4. Gaye „
5. Menfaat „
6. Irk „
7. Toprak ve iklim Birliği

Ansiklopedi

- 1 — Menşe Birliği
- 2 — Cismanî benzeyiş
- 3 — Ahlâk karabeti
- 6 — Tarihi yahut siyasî karabet
- 5 — Aynı memlekette sâkin olmak

Bütün bu notlardan ve daha başka okunan kitaplardan çıkan netice şöyle formüle edilmiştir : “Millet dil, kültür ve mefkûre birliği ile birbirine bağlı vatandaşların teşkil ettiği bir siyasî ve içtimai heyettir”.

Bu münasebetle o tarihte yürürlükte olan Anayasamıza (Teşkilâtı Esasiye) dayanarak Atatürk'ün notu şudur : “Bizim telâkkimize göre siyasî kuvvet, millî irade ve hâkimiyet milletin vahdet halinde müşterek şahsiyetine aittir, birdir, taksim ve tefrik ve ferağ olamaz . . .” (Not S. 50).

Hâkimiyet bahsinde ise şu cümlelerin önemine işaret etmeden geçemeyeceğim. “Artık bugün demokrasi fikri daima yükselen bir denizi andırmaktadır. XX. asır bir çok müstebit hükümetlerin bu denizde boğulduğunu göstermiştir, Demokrasi prensibi Hâkimiyeti istimal eden vasıta ne olursa olsun esas olarak milletin hâkimiyete sahip olmasını ve sahip kılmasını icap ettirir” (S. 38).

Haş ve vazife üzerine olan yazılar ayrı bir başlık altında yazılmıştır. Atatürk diyor ki : “Hakların en birincisi yaşamak hakkıdır, diğer

bütün haklar ve bu haklara mukabil vazifeler hep yaşamak hakkına dayanır. . . Şüphe yok ki bir insanın yaşamak hakkı onu diğerlerinin yaşamak hakkına riayet etmek vazifesiyle bağlar. Bir insanın hakkı diğer bir insan için vazife olur. . . Hakkın bulunduğu yerde vazife ve vazifenin bulunduğu yerde hak vardır. . . . İnsanlar içtimaî hayatta haklardan ve vazifelerden örülmüş bir şebeke içinde tasavvur olunabilir". Bu ifadelerden sonra diğer önemli bir izahta, Hak ve vazifeyi Hukuk kaidelerinin tâyin ettiği ve bunun Devlet tarafından tatbik edildiğidir. Atatürk'ün yazısı aynen şöyle :

"Tabiaten her insan, içinde yaşadığı cemiyette hayatın en mesut, en kolay, en tatlı taraflarını kendisine düşmesini ister ve en kuvvetli olan kendisinden zayıf olanları hiçe sayar. Bunun neticesi huzur, sükûn, emniyet ve intizam içinde yaşamak imkânsızdır. İşte insanlar arasında kavga yerine birbirine yardım, karşılıklı hürmet, intizam koyan herkese haklarını ve vazifelerini tanıtan hukuk kaideleri ve bunların müstekar bir surette tatbikidir. Bu iş ancak, devlet teşkilâtının ve kuvvetin bulunması sayesinde kabildir. Devlet herkesin hakkını ve vazifelerini tâyin eder. Hiç kimse tâyin edilen hudut haricinde bir hak iddia edemez. Bunun gibi kendisi de fazla hiçbir vazife ile mükellef tutulamaz". Bu bahsin sonuna eklenen fikir ise, bu hakların ihlâli ve vazifelerin ihmali halinde zarara uğrayan hem fert hem de cemiyet olduğuna göre, bunun tatbiki ve kontrolünün Devlet müessesesine ait olacağıdır.

Bu münasebetle Atatürk'ün en çok üzerinde kitap okuduğu ve bizleri çalıştırdığı mefhum da "Hürriyet" kelimesi olduğuna işaret etmeliyim. Bunun için kitapta yayınlananlardan gayri elimdeki notların mahiyeti çok ilgi çekicidir. Hürriyet bahsi için tercüme olduğu gibi, ayrıca da Atatürk bazı arkadaşlarından Hürriyet'in târifini istemiş, Meselâ Erzurum Mebusu Tahsin (Uzer) 25.1.1930 tarihindeki yazısında şöyle bir târif veriyor : "Ferdin memleketinde bütün hukukuna mâlikiyetidir". Diğer bir kâğıtta da yazısını tanıyamadığım bir şahsın şu izahı var :

"Fertlerin cemiyete ihtiyarlarıyla terk ettikleri haklarından mütebakisini, diledikleri gibi kullanabilmeleridir. Aynı kâğıdın arkasında başka bir yazı ile şu not var :

1 — Hürriyet kendini bizzat kendi içinde yok eden bir mefhumdur.

Bu küçük kâğıtların içinde Atatürk'ün el yazısındaki tarif ise çok kısa "Hürriyet, insanın mutlak olarak düşündüğünü yapabilmesidir."

Bu notlardan sonra Atatürk'ün kendi yazısı ile "Hürriyet" üzerinde uzun yazıları vardır. Bu yazıların kaleme alındığı tarih 1930 yılının Ocak ve Şubat aylarıdır.

Bu notlarda Hürriyet'e ait geniş izahat verilmiştir. İfade üslup tamamen Atatürk'ündür. Hürriyet insanın düşündüğü ve dilediğini başka birinin hiçbir tesir ve müdahalesi olmaksızın, mutlak olarak yapabilmesidir. Bu tarif Hürriyet kelimesinin en geniş mânasıdır. İnsanlar bu mânada Hürriyete hiçbir zaman sahip olmamışlardır ve olamazlar. Çünkü malûmdur ki insan tabiatın mahlûkudur. Tabiatın kendisi dahi mutlak hür değildir, kâinatın kanunlarına tâbidir".

Bundan sonraki izahlar ise tarihî seyre göre mutlak idarelerde fertlerin hürriyetlerinin tamamen hükümdar'ın elinde olduğu ve asırlar boyunca fertlerin şahsî hürriyetleri için mücadele ettikleri anlatılır.

Atatürk'ün yazısında netice olarak şu hüküm var :

"Ferdî Haklar nazariyesinin temeli şöyle kurulur : Her türlü hakkın menşei ferttir. Çünkü şe'nî hür ve mes'ul olan mahlûk yalnız insandır. Fakat diğer taraftan insanların içtimaî ve siyasî teşekküller halinde bulunması da tabîî ve lüzumludur. Bu teşekküller ise kısmen zarurî, mukadder kanunlar ahkâmına göre tekâmül eder" diye kaydedildikten sonra, ferdî Hürriyeti ve hakkı temin eden Devletin mütekâmil bir müessese olacağı ileri sürülüyor. Bununla beraber Atatürk'ün bundan sonraki açıklamalarında ferdî Hürriyete dayanan içtimaî ve medenî insan hürriyetini temin eden kuvvetin ise Devlet bünyesinde mevcut olması lâzımgeldiği ve devletin millete karşı esas vazifesinin bu olduğu kabul ediliyor.

Diğer taraftan "ferdî Hürriyet derecesi devlet faaliyetini zaafa düşürmemek lâzımdır. Devletsiz bir cemiyet veyahut zayıf bir devlet hayatının neticesi herkesin herkese karşı mücadelesidir. Bu mücadele ekseriyetin hürriyetini boğmayacak surette tâdil olmak lâzımdır. Tâdil keyfiyeti ferdin mesuliyeti teşebbüsüne ve inkişafına halel verecek dereceye götürülmemelidir. T. E. m. 68 de "Her Türk hür

doğar, hür yaşar” maddesinin tekrarından sonra Atatürk şu hükmü veriyor :

“Türkler demokrat, hür ve mes’ul vatandaşlardır” “Türk Cumhuriyetinin kurucuları ve sahipleri bizzat kendileridir”.

Bu cümlesiyle Atatürk millet bütününe değer vermenin en güzel örneğini vermiş oluyor.

Başka bir yazısında, o şöyle bir ifade kullanıyor :

“Demokrasi, vatandaşa hayatını tahakkuk ettirmek ve her türlü ferdî ve içtimaî vazifelerinin ifası hürriyetini ve imkânlarını bırakır”.

Atatürk böylelikle orta okulların seviyesinin çok üstünde olan bu fikirleri kendi üslûbuna göre ifade ederken “Hürriyet” mefhumu içinde “medenî vatandaş” olmanın esaslarını ve prensiplerini izah ediyor. Meselâ yine “bir milletin kültürü (hars) yükseldikçe, ferdî hürriyetin tatbikat sahaları genişler ve çoğalır. Muhtelif şekilde birbirinden ayrı ve müstakil ferdî hürriyetler meydana çıkar. Bu hürriyetler mahiyet ve tabiatlarına göre iki gruba ayrılırlar :

1 — Şahsî Hürriyet 2 — İçtimaî Hürriyet. Bu ikinci grupta bilhassa Basın Hürriyeti ve basının efkârı umumiye üzerindeki rolü oldukça uzun bir şekilde izah edilmiştir. Fakat esas fikir şu cümlede özetlenmiştir : “En büyük hakikatlar ve terakkiler, fikirlerin serbest ortaya konması ve teati edilmesi ile meydana çıkar ve yükselir”

Fakat yine bütün bu yazılarda vatandaşın her türlü medenî hakları karşısında vazife mesuliyetinin olduğu fikri paralel olarak ifadesini bulmuştur. Onun için “Vatandaşların teşebbüs ve mes’uliyet hisleri ne kadar inkişaf ederse Devlet için o kadar iyidir” diyor.

Hürriyetin bir neticesi olarak vatandaşlar’ın eşit haklara sahip olmalarını Anayasa’nın esaslı bir hükmü olarak kabul eden Atatürk, “Eşitlikten maksat, kanun önündeki haklarda eşittir” diyor.

Atatürk’ün bu “Medenî Bilgiler” vesilesiyle kaleme aldığı ve bizleri de çalıştırdığı konularda, Cumhuriyetimize temel olan prensipleri kanuna ve asrımızın umumî hukuk kaidelerine uyan esasları bulunmaktadır.

Atatürk Türk vatandaşında hak tanıdığı yerde bir vazife karşılığını koymak istemiştir. “Tembellik bütün fenalıkların anasıdır”

Atasözü karşısında çalışmanın ferdî ve içtimaî bir vazifesi olduğunu belirtmiştir.

Atatürk vatandaşı, milletin bir ferdi olarak aile, cemiyet ve devlete karşı vazifeli telâkki ederken “milleti medenî beşeriyetin bir ailesi olması noktai nazarından bütün insanlığa karşı birtakım vazifeleri” olduğuna bilhassa işaret etmek istemiştir.

Böylece Atatürk, Türk vatandaşının medenî âlemde hür, eşit, vazife ve hak sahibi, mesuliyetlerini müdrük kişiler topluluğu olarak millet bütününe teşkil etmesinde en büyük medenî vasfı bulmuştur.